

Zielona Góra, 27 marca 2017 r.

dr hab. Stefan Dudra, prof. UZ

Instytut Politologii

Uniwersytet Zielonogórski

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Adama Czarneckiego
pt. „Kolektywizacja rolnictwa na Pomorzu Środkowym w latach 1948-1956”,
maszynopis ss. 365, przygotowanej po kierunkiem prof. dra hab. Romana Drozda**

Przedmiotem rozprawy doktorskiej magistra Adama Czarneckiego jest zagadnienie kolektywizacji rolnictwa na Pomorzu Środkowym. Przyjęta koncepcja wpisuje się, w bardzo cenne z punktu widzenia historyka, badania regionalne. Podjęcie takiego tematu uważam za przedsięwzięcie trafne i potrzebne, gdyż wypełnia ono występującą lukę badawczą i jest ważne z naukowego i poznawczego punktu widzenia. Pomorze Środkowe, jak całe tzw. Ziemie Odzyskane, posiadało przez powojenne dziesięciolecia swoją specyfikę. Świadczyło o niej m.in. poniemieckie dziedzictwo historyczne, kształtująca się od podstaw struktura społeczna oraz odmienne niż w innych regionach stosunki własnościowe w rolnictwie. Osiał rozprawy doktorskiej mgr Czarneckiego jest wielostronna analiza zjawiska kolektywizacji rolnictwa, jego metod oraz funkcjonowania. W rozprawie mamy do czynienia zarówno z elementami teoretycznymi (sposób przygotowywania i organizowania kolektywizacji) jak i praktycznymi (konfrontacja z realiami w terenie). Takie zestawienie ma dużą wartość poznawczą.

Temat rozprawy „Kolektywizacja rolnictwa na Pomorzu Środkowym w latach 1948-1956” został właściwie sformułowany i jest zgodny z zaprezentowaną treścią. Nie budzi większych zastrzeżeń uzasadnienie zakresu terytorialnego pracy. Również zakres temporalny został właściwie określony. Cele badawcze zostały jasno i prawidłowo sformułowane.

Recenzowana praca została napisana w oparciu o bogatą bazę źródłową. Wykorzystane zostały dokumenty przechowywane w archiwach państwowych i jego oddziałach terenowych (Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowe w Koszalinie, Archiwum Państwowe w Koszalinie – Oddział w Słupsku, Archiwum Państwowe w Szczecinie oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej), materiały źródłowe publikowane oraz literatura przedmiotu dotycząca tematyki rozprawy. Autor pominął kwerendę zasobów Ministerstwa Ziem Odzyskanych, znajdującą się w zasobach Archiwum Akt Nowych. Pomimo, że zakończyło ono działalność w styczniu 1949 roku to było jednym z głównych podmiotów określających politykę państwa polskiego, w tym również obejmującą zagadnienia gospodarcze, na obszarze tzw. Ziem Odzyskanych. Pomimo tego wykorzystaną bazę źródłową oceniam jako solidną, wskazującą na znaczną dociekliwość Doktoranta oraz Jego zdolność i przygotowanie w recepcji dorobku innych, jak i umiejętności w zakresie kwerendy, która jest wykorzystana w pracy prawidłowo. Podkreślenia wymaga, że Autor dokonał analizy zarówno literatury najnowszej, jak również powstałej w okresie Polski Ludowej, która pomimo częstych ideologicznych przesłanek posiada nierzadko znaczną wartość naukową. Jako uzupełnienie do przyszłych badań lub publikacji wskazałbym jeszcze opracowania Tadeusza Pawła Tkaczyka, *Proces uspołeczniania własności ziemi rolniczej w Polsce Ludowej* (Warszawa 1983), Jana Wnęka, *Kolektywizacja wsi w województwie krakowskim w latach 1949-1956* (Warszawa 2011) oraz Michała Hince, *Próba rewolucji agrarnej w powiecie morskim (wejherowskim i puckim w latach 1945-1956)*, Gdańsk 2015.

Język dysertacji jest poprawny, choć pojawiają się sformułowania publicystyczne. Proponowałbym Autorowi unikanie określeń: „mizerny efekt”, „owocny finał” czy „wróżyć sukces”. Występują też literówki, ale to oczywista konsekwencja objętości tekstu. Wszelkie drobne wady nie obniżają jakości samego tekstu. Całość została według mnie przygotowana starannie i z dążeniem do zachowania wszelkich form niezbędnych przy powstawaniu rozpraw doktorskich. Wartościowe w pracy są zamieszczone tabele, wykresy i zestawienia. Przypisy świadczą o erudycji Autora i umiejętnym cytowaniu źródeł archiwalnych, źródeł prawa oraz literatury przedmiotu.

Recenzowana praca posiada układ problemowo-chronologiczny i składa się ze: wstępu, rozdziałów merytorycznych, zakończenia, bibliografii (sporządzonej zgodnie z naukowym kunsztem historyka), spisu tabel i wykresów oraz co szczególnie cenne z dodanego indeksu osobowego i indeksu nazw geograficznych.

Rozdział pierwszy *Geneza polityki kolektywizacji w Polsce* jest częścią wprowadzającą do głównych rozważań. Przedstawione zostały czynniki warunkujące zmiany

w polityce rolnej państwa po 1945 roku oraz uwarunkowania prawne związane z przygotowywaną koncepcją kolektywizacji wsi. Poddano też analizie elementy nacisku aparatu państwowego (czynniki materialne, fiskalizm, obciążenia podatkowe) mające służyć wdrażaniu nowej polityki rolnej stymulującej przekształcenia własnościowe na polskiej wsi. Doktorant słusznie wskazuje na rok 1948 jako moment przełomowy w programie polityki rolnej Polskiej Partii Robotniczej. Cenne są ustalenia dotyczące struktury organizacyjnej organów władzy spółdzielczej, w tym odniesienia do wzorców radzieckich (kołchozów) oraz wskazanie na istotę i znaczenie w całym procesie kolektywizacji bazy maszynowej, którą miały zapewniać Państwowe Ośrodki Maszynowe. Z satysfakcją zwróciłem uwagę na podkreślenie przez Autora pozytywnych elementów zachodzących na wsi, a związanych z wprowadzaniem zespołowych gospodarstw rolnych. Dotyczyły one m.in. rozwoju szeroko rozumianej edukacji i kultury (żłobki, przedszkola, szkoły, świetlice wiejskie), rozwoju opieki medycznej czy infrastruktury (objęcie wsi elektryfikacją). W tej części pracy zabrakło mi wyraźnego (występuje częściowo) wskazania na ideologiczne podłoże kolektywizacji związane z wizją rolnictwa w ujęciu nowej, komunistycznej władzy. Konieczne byłoby też szersze wskazanie wpływu czynników zewnętrznych (ZSRR) na lansowany model gospodarczy uwarunkowany przede wszystkim wspomnianymi względami ideologicznymi, a nie wynikający z pobudek ekonomicznych. Elementy te podwyższyłyby dodatkowo wartość recenzowanej pracy. Sugerowałbym też Doktorantowi przy analizie materiałów źródłowych (ustaw, rozporządzeń) sięgnięcie do źródeł, a nie powoływanie się na literaturę przedmiotu. Zwrócenia uwagi wymagają też drobne uchybienia związane z użytym skrótem UNRA (s. 36) zamiast UNRRA (poprawnie zastosowany w przypisie). Charakteryzując głównych oponentów kolektywizacji Autor wskazuje m.in. Kościół (s. 22), nie precyzując o jaki związek religijny chodzi.

W rozdziale drugim mgr Czarnecki poddał analizie metody kolektywizacji i funkcjonowania spółdzielni produkcyjnych na Pomorzu Środkowym. Przy metodach wskazuje na występujące w aparacie władzy tendencje (np. przy wnioskach o nakładanie kar na rolników nie chcących wstępować do kolektywnych gospodarstw: im niższy organ w hierarchii zarządzania tym mniejsze zaangażowanie w egzekucję kar). Trafnie zauważa, że opór terenowych działaczy partyjno-państwowych wobec karania rolników wynikał przede wszystkim z występujących bliskich stosunków (sąsiedzkich, a nawet rodzinnych). Ciekawe czy była to tendencja występująca tylko na omawianym obszarze, czy również ujawniała się w innych regionach Polski. Sądzę, że w tym aspekcie, jak również przy analizie metod kolektywizacji i funkcjonowania spółdzielni produkcyjnych na Pomorzu Środkowym,

Doktorant niepotrzebnie unika porównań do innych regionów Polski (w nieznacznym zakresie pojawia się województwo rzeszowskie oraz Mazury). Zagadnienie to odnosi także do innych omawianych kwestii. Natomiast trafnie wskazuje (popierając to materiałami źródłowymi) na proces wspierania kolektywizacji rolnictwa w Polsce przez aparat bezpieczeństwa (mniejsza rola wykwalifikowanej kadry agronomów i specjalistów) posługujący się rozbudowanym systemem represji. Wskazane przez Doktoranta w recenzowanej rozprawie przypadki potwierdzają tę tezę. Cenne jest również podkreślenie istnienia modelu mającego sprzyjać tworzeniu spółdzielni rolniczych na wsiach: istnienie (lub powołanie) Państwowego Ośrodka Maszynowego, silna organizacja partyjna i liczne przedstawicielstwo Związku Samopomocy Chłopskiej oraz wieś o rozwiniętej infrastrukturze (s. 115-116).

Rozdział trzeci poświęcony został stosunkowi społeczeństwa wobec kolektywizacji. Należy zaznaczyć, że wskazano zarówno negatywne, jak i pozytywne opinie występujące wśród rolników, a dotyczące całego procesu uspołdzielczania polskiej wsi. Jednocześnie mgr Czarnecki słusznie konstatuje, że aprobatę chłopów do tworzenia spółdzielni produkcyjnych należy traktować jako zjawisko występujące incydentalnie (s. 208). Dotyczyło to również pozostałych obszarów Polski. Ważnymi czynnikami było przywiązanie do ziemi oraz odrzucanie idei „wspólnej pracy” jako elementu poprawy warunków życia na polskiej wsi. Nie bez znaczenia był również fakt utożsamiania spółdzielni produkcyjnych z radzieckimi odpowiednikami kolchozów. W małym zakresie Doktorant zaakcentował wpływ sytuacji międzynarodowej na gospodarkę państw socjalistycznych (w tym również przeobrażenia w rolnictwie) związane z wojną koreańską (1950-1953). Miała ona istotny wpływ na niedoinwestowanie sektora rolniczego. W wyniku znacznych przesunięć nakładów finansowych na przemysł zbrojeniowy i infrastrukturę wojskową na wsi zabrakło maszyn, nawozów sztucznych, a nierzadko też podstawowych narzędzi niezbędnych w produkcji rolnej. Zabrakło mi też w pracy szerszego tła historycznego (kolektywizacja w innych państwach demokracji ludowej). Została ona rozpoczęta na podstawie rezolucji Kominformu z czerwca 1948 roku i generalnie tylko w Polsce wystąpił opór przeciwko jej wprowadzaniu. Realizowana była natomiast we wszystkich państwach bloku sowieckiego. Elementy te dodatkowo podniosłyby wartość całej dysertacji. Ponadto Autor wykazuje nierzadko tendencje do zbyt szczegółowego omawiania niektórych zagadnień (np. pożary mienia spółdzielczego: ss. 233-238).

Z dużą satysfakcją muszę podkreślić podniesienie problemu mniejszości narodowych i wyznaniowych i ich stosunku do kolektywizacji polskiej wsi. Obserwuję w ostatnim okresie

pomijanie udziału społeczności etnicznie niepolskich (i nierzymskokatolickich) w wydarzeniach zachodzących w powojennej Polsce. Ponadto coraz częściej kwestie mniejszościowe pojawiają się jako egzemplifikacja „problemu” w relacjach z państwem.

W rozdziale czwartym dokonano analizy konsekwencji polityki kolektywizacji wsi na Pomorzu Środkowym. Wskazane zostały zarówno elementy negatywne (przeważające) jak i pozytywne. Jednocześnie lokalny proces kolektywizacji ukazany został na tle państwa. Realizacja planu spółdzielczości produkcyjnej pomimo zwiększonych w jego toku nakładów inwestycyjnych nie przyniosła wyższego poziomu produkcji niż w gospodarstwach indywidualnych (po raz kolejny okazało się, że ideologia przegrywała z praktyką dnia codziennego). Jako przyczyny niskiej produktywności spółdzielni Doktorant słusznie wskazuje, m.in. sposób funkcjonowania mających je obsługiwać Państwowych Ośrodków Maszynowych. Na niepowodzenie zmiany struktury własnościowej gospodarstw rolnych wpłynęło też utrzymujące się w społeczeństwie przekonanie, że jest ona jednym z elementów postępującej sowietyzacji Polski. Pomimo rozbudowanego systemu preferencji ekonomicznych i społecznych dla wsi spółdzielczych (ulgi podatkowe, ułatwiony dostęp do kredytów) słabe wyniki zespołowego gospodarowania wpływały na odrzucanie przez jej mieszkańców tego rodzaju produkcji.

Konkluzja

Rozprawa doktorska mgr Adama Czarneckiego pt. „Kolektywizacja rolnictwa na Pomorzu Środkowym w latach 1948-1956” jest oryginalnym rozwiązaniem problemu badawczego i świadczy o umiejętności prowadzenia przez jej Autora badań naukowych. Doktorant opierając się na przeanalizowanym materiale nie stroni od własnych uwag i ocen (co jest szczególnie cenne). Jego ustalenia poszerzają dotychczasową wiedzę w podjętym temacie badawczym. Z tych względów przedstawiona dysertacja odpowiada wymogom stawianym pracom doktorskim określonym w art. 13 ustawy z 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. z 2003 r., nr 65, poz. 595 ze zm.). Tym samym wnoszę o jej dopuszczenie do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Stefan Dudra